QORAQALPOQ TILIGA INGLIZ TILIDAN SO‘Z O‘ZLASHISH TARIXI, SABABLARI VA YO‘LLARI

Baxbergenova Akerke Shoxan qizi
Qoraqalpoq davlat universiteti o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA:

Mazkur maqolada qoraqalpoq tiliga ingliz tilidan so‘z o‘zlashish jarayoni tarixiy, sotsiolingvistik va lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari inglizcha leksik birliklarning qoraqalpoq tiliga kirib kelishi ikki asosiy bosqichda kechganini ko‘rsatadi: sovet davrida rus tili vositachiligida amalga oshgan bilvosita o‘zlashish hamda mustaqillik davrida kuchaygan bevosita o‘zlashish jarayoni. Sovet davrida rus tili ilm-fan, texnika va ma’muriy boshqaruv sohalarida yetakchi kommunikativ vosita bo‘lgani sababli ingliz tiliga mansub ko‘plab internatsional terminlar avvalo rus tilida normativlashib, keyinchalik qoraqalpoq tiliga fonetik, grafik va morfologik moslashuv orqali kirib kelgan. Mustaqillik davrida esa globallashuv, bozor iqtisodiyoti, axborot texnologiyalari va xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida ingliz tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘zlashmalar soni ortgan. Tadqiqotda o‘zlashish jarayonining ekstralingvistik (ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy omillar) hamda lingvistik (nominativ ehtiyoj va terminologik aniqlik) sabablar bilan bog‘liqligi yoritiladi. Shuningdek, o‘zlashmalarning yozma va og‘zaki kommunikatsiya kanallari orqali tarqalishi hamda ularning qoraqalpoq tilining zamonaviy leksik tizimi va terminologiyasini boyitishdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: qoraqalpoq tili, inglizcha o‘zlashmalar, til kontaktlari, bilvosita o‘zlashish, bevosita o‘zlashish, rus tili vositachiligi, terminologiya, globallashuv, sotsiolingvistika, leksik integratsiya.

Qoraqalpoq tiliga inglizcha leksik birliklarning kirib kelish jarayoni boshqa ko‘plab tillar, jumladan koreys tilidagi o‘zlashish modelidan tarixiy va sotsiolingvistik jihatdan farqlanadi. Bu farq, avvalo, hududning ijtimoiy-siyosiy rivojlanish yo‘li, til siyosati hamda rus tilining uzoq vaqt davomida mintaqadagi asosiy kommunikativ vosita sifatida faoliyat yuritganligi bilan izohlanadi. XX asr davomida shakllangan ko‘p bosqichli til muhitida inglizcha terminlar qoraqalpoq tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki ko‘pincha vositachi til orqali kirib kelgan bo‘lib, bu jarayon o‘zlashmalar strukturasi, fonetik moslashuvi va semantik xususiyatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Natijada inglizcha birliklar ko‘p hollarda asl shaklini to‘liq saqlamagan holda, mahalliy fonologik tizimga moslashgan va mavjud grammatik modellar asosida qayta talqin

qilingan. Turkiy tillar leksik tizimidagi o‘zgarishlarni tadqiq etgan rus tilshunoslari, xususan Nikolai Baskakov, tashqi til kontaktlari natijasida yuzaga keladigan o‘zlashmalar ko‘pincha vositachi til orqali kirib kelishini ta’kidlab, sovet davrida rus tilining terminologik manba sifatidagi rolini alohida qayd etadi. Olimning fikricha, markazlashgan ilmiy va ma’muriy makon sharoitida inglizcha kelib chiqishga ega ko‘plab birliklar avvalo rus tilida normativlashib, keyinchalik mahalliy turkiy tillarga, jumladan qoraqalpoq tiliga moslashgan shaklda o‘tgan[9].

Tarixiy nuqtai nazardan qaralganda, qoraqalpoq tilining leksik tizimi siyosiy va madaniy integratsiya jarayonlari bilan uzviy bog‘liq ravishda rivojlangan. Markazlashgan ta’lim tizimi, ilmiy-texnik adabiyotlarning tarjima orqali tarqalishi, ommaviy axborot vositalari hamda rasmiy hujjatlar tilining yagona standartga bo‘ysundirilishi natijasida inglizcha kelib chiqishga ega terminlar ko‘pincha ikkilamchi adaptatsiyadan o‘tgan. Bunday holat inglizcha o‘zlashmalarni bevosita global kommunikatsiya mahsuli sifatida emas, balki tarixiy vositachilik jarayonining natijasi sifatida shakllantirdi. Lingvistik jihatdan bu jarayon fonetik soddalashuv, morfologik moslashuv va ba’zan semantik torayish yoki kengayish kabi hodisalar orqali namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy davrda esa globallashuv, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi qoraqalpoq tilida inglizcha o‘zlashmalar xarakterini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, marketing va texnologik diskurs orqali inglizcha birliklar tobora ko‘proq asl shakliga yaqin holda qo‘llanila boshladi. Bu holat leksik tizimda yangi terminologik qatlamning shakllanishiga olib kelib, tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, sotsiolingvistik muhitda yangi kommunikativ strategiyalarni yuzaga keltirmoqda. Shu bois qoraqalpoq tilida inglizcha o‘zlashmalarni tahlil qilish nafaqat til ichki evolyutsiyasini, balki tarixiy-madaniy aloqalar va global kommunikatsiya jarayonlarining lingvistik aksini o‘rganish imkonini beradi.

Qoraqalpoq tiliga inglizcha leksik birliklarning kirib kelish jarayonini tarixiy-sotsiolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish mazkur hodisaning bosqichma-bosqich rivojlanganini ko‘rsatadi. Til taraqqiyoti jarayonida siyosiy tuzum, kommunikativ muhit hamda iqtisodiy tizimdagi o‘zgarishlar o‘zlashish mexanizmlariga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli qoraqalpoq tiliga inglizcha so‘zlarning o‘zlashuvi ikki asosiy davr doirasida tasniflanishi mumkin:

1. bilvosita o‘zlashish davri (Sovet davri, 1920 – 1991-yillar)

[9] Баскаков, Н. А. (1960). *Тюркские языки: Введение в изучение тюркских языков.* Москва: Издательство восточной литературы. Стр.45

2. mustaqillikdan keyingi bevosita aloqalar bosqichi.

Bilvosita o'zlashish davri (Sovet davri, 1920 – 1991 yillar): Rus tili vositasida o'zlashish. Sovet davri til siyosati va ijtimoiy-kommunikativ muhitini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, Qoraqalpoqistonning Sovet Ittifoqi tarkibida bo'lgan davrida rus tili fan, texnika, ma'muriy boshqaruv hamda xalqaro muloqotning asosiy vositasi sifatida faoliyat yuritgan. Markazlashgan ta'lim tizimi, ilmiy adabiyotlarning asosan rus tilida nashr etilishi va terminologik standartlashuv jarayonlari inglizcha kelib chiqishga ega leksik birliklarning qoraqalpoq tiliga bevosita emas, balki rus tili vositasida kirib kelishiga sabab bo'lgan. Turkiy tillar tarixiy taraqqiyotini o'rgangan N. Baskakov sovet davrida terminologik almashinuv ko'pincha markaziy til orqali amalga oshganini ta'kidlab, rus tilining ilmiy va texnik leksika uchun asosiy donor til vazifasini bajarganini qayd etadi[10]. Shu bilan birga, til tizimidagi leksik yangilanishlarni ijtimoiy omillar bilan bog'lab tahlil qilgan V.Vinogradov ham sovet davri ko'p tilli makonida yangi terminlar avvalo rus tilida normativlashib, keyinchalik ittifoqdosh respublikalar tillariga adaptatsiya qilinganini ko'rsatadi[11]. Mazkur ilmiy yondashuv qoraqalpoq tilshunosligida ham kuzatilib, A. Allambergenov, K. Jumanov va S. Qalliev kabi tadqiqotchilar tomonidan leksik yangilanish jarayonlari ijtimoiy-tarixiy omillar bilan uzviy bog'liq holda talqin etiladi; ularning fikricha, sovet davridagi ko'p tilli kommunikativ makonda yangi ilmiy-texnik hamda ijtimoiy terminlarning shakllanishi markazlashgan til siyosati bilan uzviy bog'liq bo'lgan. Mazkur olimlar fan, ta'lim va rasmiy diskursda rus tilining ustuvor mavqei natijasida yangi leksik birliklar avvalo rus tilida normativlashib, keyinchalik qoraqalpoq tiliga fonetik, grafik va morfologik moslashuv orqali kirib kelganini ta'kidlaydi. Ularning yondashuvida leksik yangilanish jarayoni sof lingvistik hodisa sifatida emas, balki bilingvizm, ijtimoiy prestij va terminologik markazlashuv bilan bog'liq sotsiolingvistik omillar natijasi sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, tadqiqotchilar o'zlashmalar qoraqalpoq tilining zamonaviy terminologik qatlamini shakllantirishda muhim manba bo'lgani, biroq ularning semantik va funksional moslashuvi milliy til me'yorlari doirasida amalga oshgani qayd etadi[12].

Mazkur tarixiy-sotsiolingvistik sharoit inglizcha birliklarning qoraqalpoq tiliga kirib kelish mexanizmini ham belgilab bergan bo'lib, ular ko'pincha rus tili

[10] Баскаков, Н. А. (1960). *Тюркские языки: Введение в изучение тюркских языков.* Москва: Издательство восточной литературы. Стр.45
[11] Виноградов, В. В. (1963). *Лексикология и лексикография: Избранные труды.* Москва: Издательство АН СССР.
[12] Allambergenov, A. (2022). *Qoraqalpoq tilida leksik o'zlashmalar va ularning ijtimoiy omillari*. Nukus: Ilm nashriyoti.
Jumanov, K. (2021). Qoraqalpoq tilida ruscha o'zlashmalar va terminologik moslashuv masalalari. *Qoraqalpoq davlat universiteti ilmiy axborotnomasi*, 3(2), 45–52.
Qalliev, S. (2019). Sovet davrida qoraqalpoq tilining terminologik rivojlanishi. *Filologiya masalalari*, 1, 78–84.

vositachiligida amalga oshgan ikkilamchi adaptatsiya jarayoni orqali o‘zlashtirilgan. Natijada inglizcha o‘zlashmalar fonetik moslashuv, morfologik integratsiya hamda semantik qayta talqin kabi ko‘p bosqichli lingvistik jarayonlar asosida til tizimiga singib, qoraqalpoq tilining zamonaviy leksik tizimini boyituvchi muhim birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Rus tilining vositachilik roli inglizcha terminlarning asl fonetik shaklidan ma’lum darajada uzoqlashishiga olib kelgan, natijada qoraqalpoq leksik tizimida inglizcha kelib chiqishga ega bo‘lsa-da, ruscha model asosida shakllangan birliklar paydo bo‘lgan. Shu bois sovet davridagi o‘zlashmalarni tahlil qilishda ularning ingliz tilidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki rus tilidagi normativ shakllar orqali kirib kelganini inobatga olish ilmiy jihatdan muhim hisoblanadi.

- **Ekstralingvistik sabablar:**

Sovet ideologiyasi va internatsionalizm: Sovet davrida til siyosati doirasida “internatsional” terminologiyadan foydalanish izchil rag‘batlantirilgan bo‘lib, bu jarayon fan va texnika sohasidagi yangi tushunchalarni yagona ideologik makonda standartlashtirish maqsadiga xizmat qilgan. Natijada ingliz tilidan kirib kelgan, ko‘pincha lotin yoki yunon ildizlariga ega bo‘lgan birliklar rus tili vositachiligida qoraqalpoq tiliga ham o‘zlashtirilgan. Bunday o‘zlashmalar, ayniqsa, ilmiy-texnik taraqqiyot, sanoat, tibbiyot va ijtimoiy-siyosiy diskurs bilan bog‘liq terminlarda yaqqol namoyon bo‘ladi: masalan, *traktor, kombayn, telefon, radio, atom, kosmos, laboratoriya, institut* kabi birliklar avvalo rus tilida normativlashib, keyinchalik qoraqalpoq tiliga fonetik va morfologik moslashuv orqali kirib kelgan. Shuningdek, *sistema, metod, programma, revolyutsiya* kabi internatsional terminlar ham sotsialistik qurilish g‘oyasi bilan bog‘liq holda keng qo‘llanib, ilmiy uslubning ajralmas qismiga aylangan. Ushbu jarayon natijasida inglizcha yoki umumyevropa terminlari ko‘p bosqichli adaptatsiya orqali til tizimiga singib, qoraqalpoq tilining zamonaviy terminologik qatlamini shakllantirishda muhim rol o‘ynagan.

Fan va texnika rivojlanishi omili sovet davrida leksik yangilanishning asosiy manbalaridan biri sifatida namoyon bo‘lgan. Kosmik tadqiqotlar, atom energetikasi va og‘ir sanoat kabi strategik yo‘nalishlarda erishilgan yutuqlar yangi ilmiy tushunchalar va terminlarning keng miqyosda tarqalishiga olib kelgan. Mazkur jarayonda ingliz tili (ko‘pincha lotin va yunon ildizlariga ega internatsional birliklar orqali) muhim manba vazifasini bajargan bo‘lsa-da, ularning qoraqalpoq tiliga kirib kelishi asosan rus tili vositachiligida amalga oshgan. Natijada *atom, traktor, kombayn, motor, radio, televizor* kabi terminlar ruscha fonetik va grafik model asosida o‘zlashtirilib, keyinchalik milliy tilning fonologik va morfologik tizimiga moslashtirilgan. Bunday o‘zlashmalar ilmiy-texnik diskursning shakllanishiga xizmat qilibgina qolmay, balki

qoraqalpoq tilining zamonaviy terminologik qatlamini boyituvchi muhim leksik birliklar sifatida ham qaraladi.

Sport va madaniyat sohasi ham sovet davrida leksik o‘zlashmalarni faollashtirgan muhim ijtimoiy omillardan biri bo‘lgan. Xalqaro sport musobaqalari, ommaviy jismoniy tarbiya harakati hamda madaniy almashinuv jarayonlari natijasida ko‘plab internatsional terminlar rus tili vositachiligida qoraqalpoq tiliga kirib kelgan. Jumladan, *futbol, voleybol, boks, tennis* kabi sport nomlari, shuningdek *klub, park* kabi madaniy-maishiy birliklar avvalo ruscha shaklda normativlashib, keyinchalik fonetik va morfologik moslashuv orqali til tizimiga singgan. Ushbu o‘zlashmalar ommaviy axborot vositalari, sport matbuoti va madaniy diskursda faol qo‘llanib, nafaqat yangi tushunchalarni ifodalash, balki zamonaviy turmush tarzi va global madaniy jarayonlarni aks ettirishda ham muhim leksik qatlamni shakllantirgan.

Ta’lim tizimi. Ta’lim muassasalarida rus tilining majburiy o‘qitilishi natijasida qoraqalpoq ziyolilari hamda aholining katta qismi ikki tillilik muhitida shakllangan bo‘lib, bu holat yangi terminlarning tez va nisbatan to‘siqsiz qabul qilinishiga imkon yaratgan. Ilmiy adabiyotlar, darsliklar va metodik qo‘llanmalar asosan rus tilida tayyorlangani sababli, ko‘plab ilmiy-texnik va ijtimoiy-gumanitar tushunchalar qoraqalpoq tiliga ruscha model asosida o‘zlashtirilgan. Jumladan, *universitet, institut, fakultet, laboratoriya, auditoriya, leksiya, imtihon* kabi ta’limga oid terminlar avvalo ruscha shaklda normativlashib, keyinchalik fonetik va morfologik moslashuv orqali til tizimiga singgan. Natijada ushbu birliklar ta’lim va ilmiy diskursning faol komponentiga aylanib, qoraqalpoq tilining zamonaviy terminologik qatlamini shakllantirishda muhim rol o‘ynagan.

- **Lingvistik sabablar:**

Nominativ ehtiyoj leksik o‘zlashmalarni yuzaga keltirgan muhim ichki omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyat taraqqiyoti jarayonida paydo bo‘lgan yangi tushunchalar va realiyalarni ifodalash zarurati ko‘pincha qoraqalpoq tilida tayyor muqobil birliklarning mavjud emasligi bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu bois ilmiy-texnik taraqqiyot bilan kirib kelgan *telefon, telegraf, kompyuter* kabi terminlar til tizimiga o‘zlashma shaklida kirgan va keyinchalik fonetik hamda morfologik moslashuv orqali faol leksik qatlamga aylangan. Bunday nominativ ehtiyoj natijasida yuzaga kelgan o‘zlashmalar yangi predmet va hodisalarni tez va aniq nomlash imkonini berib, tilning kommunikativ va funksional salohiyatini kengaytirishga xizmat qilgan.

Terminologik aniqlik omili ham leksik o‘zlashmalarni rag‘batlantirgan muhim lingvistik sabab sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy va texnik sohalarda xalqaro standartlarga mos kelish zarurati terminlarning umumiy va tan olinadigan shaklda

qo'llanishini taqozo etgan. Shu bois ko'plab internatsional birliklar rus tili vositachiligida qoraqalpoq tiliga deyarli o'zgarmagan fonetik va grafik model asosida kirib kelgan. Masalan, *atom, biologiya, fizika, matematika, sistema, metod, programma* kabi terminlar ilmiy diskursda terminologik aniqlik va bir ma'nolilikni ta'minlash maqsadida qo'llanib, milliy til me'yorlariga moslashgan holda keng iste'molga kirgan. Natijada bunday o'zlashmalar nafaqat yangi tushunchalarni ifodalash, balki ilmiy kommunikatsiyada yagona terminologik standartni saqlashga xizmat qilgan.

O'zlashish yo'llari: Bilvosita o'zlashish davri (Sovet davri, 1920–1991-yillar) qoraqalpoq tilida leksik yangilanishning asosiy bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda o'zlashmalar asosan rus tili vositachiligida amalga oshgan. Markazlashgan til siyosati, ta'lim tizimining rus tiliga tayanganligi hamda ilmiy va rasmiy kommunikatsiyaning ko'p hollarda ruscha olib borilgani natijasida yangi terminlar qoraqalpoq tiliga to'g'ridan-to'g'ri manba tilidan emas, balki bilvosita kanal orqali kirib kelgan. O'zlashish jarayonida yozma kommunikatsiya yetakchi rol o'ynab, darsliklar, ilmiy adabiyotlar, texnik qo'llanmalar, ommaviy axborot vositalari va rasmiy hujjatlar yangi leksik birliklarning normativlashuvi hamda keng tarqalishiga xizmat qilgan. Shu bilan birga, rus tilini faol qo'llagan bilingv ziyolilar va mutaxassislar orqali og'zaki o'zlashish ham yuzaga kelib, terminlarning kundalik nutqqa singishiga zamin yaratgan. Natijada inglizcha yoki umumyevropa manbalariga ega *atom, radio, traktor, klub, futbol, institut* kabi internatsional birliklar ruscha fonetik-grafik model asosida qoraqalpoq tiliga integratsiyalashib, fonetik moslashuv, morfologik affiksatsiya va semantik barqarorlashuv jarayonlari orqali til tizimining zamonaviy terminologik qatlamini shakllantirgan. Bu davrda o'zlashish yo'llarining ustuvorligi aynan bilvosita va yozma kanal bilan belgilanib, u qoraqalpoq tilining ilmiy uslubida internatsional terminologiyaning barqarorlashuviga olib kelgan.

Mustaqillik davri (1991-yildan hozirgacha): Bevosita aloqalar va bozor iqtisodiyoti. Mazkur davr qoraqalpoq tilidagi leksik yangilanish jarayonida yangi bosqichni boshlab berdi. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, Qoraqalpog'iston ham xalqaro maydonga chiqib, iqtisodiy, madaniy va ta'lim sohalarida jahon hamjamiyati bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Mazkur ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar natijasida ingliz tilining global kommunikatsiya tili sifatidagi mavqei kuchayib, qoraqalpoq tiliga bevosita o'zlashmalar oqimi sezilarli darajada ortdi. Ayniqsa, axborot texnologiyalari, marketing, biznes va ta'lim sohalarida *internet, marketing, brend, onlayn, proekt, menejment* kabi birliklar ingliz tilidan to'g'ridan-to'g'ri yoki qisman moslashgan shaklda kirib kelib, zamonaviy diskursning faol elementi sifatida qo'llanila boshladi. Shu bilan birga, tarixiy-lingvistik

meros va davom etayotgan bilingvizm ta'siri sababli rus tilining vositachilik roli to'liq yo'qolmagan bo'lib, ayrim terminlar hanuz ruscha model orqali o'zlashtirilmoqda. Natijada mustaqillik davrida o'zlashish jarayoni ikki yo'nalishda; bevosita ingliz tilidan va bilvosita rus tili orqali, parallel ravishda kechib, qoraqalpoq tilining zamonaviy leksik tizimida ko'p qatlamli terminologik muhitni shakllantirmoqda.

- **Ekstralingvistik sabablar:**

Bozor iqtisodiyotiga o'tish omili mustaqillik davrida qoraqalpoq tilining leksik tizimida sezilarli yangilanishlarni yuzaga keltirdi. Xususiy tadbirkorlikning rivojlanishi, xalqaro savdo aloqalarining kengayishi hamda iqtisodiy islohotlarning jadallashuvi natijasida yangi iqtisodiy tushunchalarni ifodalovchi terminlarga ehtiyoj ortdi. Mazkur jarayonda ingliz tiliga mansub bo'lgan, biroq ko'pincha rus tili vositachiligida kirib kelgan *biznes, menejment, marketing, tender, ofis, diler, broker, investitsiya, lizing* kabi birliklar qoraqalpoq tilining zamonaviy iqtisodiy diskursida faol qo'llanila boshladi. Ushbu terminlar dastlab professional va rasmiy nutqda ishlatilgan bo'lsa, keyinchalik ommaviy axborot vositalari, reklama matnlari hamda kundalik kommunikatsiya orqali keng iste'molga kirib, fonetik va morfologik moslashuv jarayonlarini boshdan kechirdi. Natijada bozor iqtisodiyoti bilan bog'liq leksik qatlam shakllanib, u qoraqalpoq tilining zamonaviy terminologik tizimini boyituvchi muhim sotsiolingvistik omil sifatida namoyon bo'ldi.

Axborot texnologiyalari va global aloqa omili mustaqillik davrida qoraqalpoq tilidagi leksik yangilanish jarayonini jadallashtirgan muhim sotsiolingvistik omillardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Internet tarmog'ining keng tarqalishi, mobil aloqa texnologiyalarining rivojlanishi hamda raqamli kommunikatsiyaning ommalashuvi natijasida yangi texnologik tushunchalarni ifodalovchi terminlar til tizimiga faol kirib keldi. Jumladan, *internet, sayt, blog, provayder, onlayn, oflayn* kabi birliklar dastlab professional IT diskursida qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va kundalik nutq orqali keng iste'molga singdi. Ushbu o'zlashmalar ingliz tiliga mansub bo'lsa-da, ayrim hollarda ruscha fonetik-grafik model ta'sirida qabul qilinib, qoraqalpoq tilining fonologik va morfologik tizimiga moslashgan holda ishlatila boshladi. Natijada axborot texnologiyalari sohasi zamonaviy leksik qatlamning shakllanishida yetakchi manbalardan biriga aylanib, tilning global kommunikativ makonga integratsiyalashuvini jadallashtirdi.

Xalqaro munosabatlar omili mustaqillik davrida qoraqalpoq tilining siyosiy-diplomatik leksikasini sezilarli darajada boyitgan muhim sotsiolingvistik omillardan biri hisoblanadi. O'zbekistonning xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'lishi, diplomatik aloqalarning kengayishi hamda global siyosiy jarayonlarda faol ishtirok etishi

natijasida yangi siyosiy terminlarga ehtiyoj ortdi. Mazkur jarayonda ingliz tiliga mansub bo‘lgan, biroq ko‘pincha rus tili vositachiligida kirib kelgan *sammit, brifing, inauguratsiya, reyting* kabi birliklar siyosiy diskursda keng qo‘llanila boshladi. Ushbu terminlar dastlab rasmiy hujjatlar, diplomatik nutqlar va ommaviy axborot vositalarida faol ishlatilgan bo‘lsa, keyinchalik keng jamoatchilik nutqiga ham singib, fonetik va morfologik moslashuv jarayonlarini boshdan kechirdi. Natijada xalqaro siyosiy kommunikatsiya bilan bog‘liq leksik qatlam shakllanib, u qoraqalpoq tilining zamonaviy siyosiy terminologiyasini rivojlantirishda muhim rol o‘ynadi.

Yoshlar madaniyati va ommaviy axborot vositalari omili mustaqillik davrida qoraqalpoq tilining leksik tizimida yangi madaniy qatlamning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Global media makonining kengayishi, xorijiy musiqa va kino mahsulotlarining ommalashuvi hamda moda industriyasining rivojlanishi natijasida ingliz tiliga mansub bo‘lgan, biroq ko‘pincha ruscha model orqali o‘zlashtirilgan *shou, xit, klip, imidj, stil* kabi birliklar nutqqa faol kirib keldi. Ushbu terminlar dastlab estrada san’ati, televideniye va reklama diskursida qo‘llanilgan bo‘lsa, keyinchalik yoshlar nutqi va ijtimoiy tarmoqlar orqali keng tarqalib, fonetik va morfologik moslashuv jarayonini boshdan kechirdi. Natijada ommaviy madaniyat bilan bog‘liq o‘zlashmalar zamonaviy kommunikativ muhitning ajralmas qismiga aylanib, qoraqalpoq tilining stilistik rang-barangligini oshiruvchi muhim leksik qatlam sifatida shakllandi.

- **Lingvistik sabablar:**

Nominativ ehtiyoj omili mustaqillik davrida leksik o‘zlashmalarni yuzaga keltirgan muhim lingvistik sabab sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyatda yangi ijtimoiy-iqtisodiy hamda texnologik realiyalarning paydo bo‘lishi ularni tez va aniq nomlash zaruratini yuzaga keltirgan bo‘lib, ko‘plab hollarda qoraqalpoq tilida tayyor muqobil birliklarning mavjud emasligi o‘zlashmalarni rag‘batlantirgan. Natijada *internet, onlayn, marketing, biznes, menejment, startap, bloger* kabi terminlar ingliz tilidan bevosita yoki rus tili vositachiligida kirib kelib, fonetik va morfologik moslashuv asosida til tizimiga integratsiyalashgan. Bunday nominativ ehtiyoj orqali yuzaga kelgan o‘zlashmalar yangi tushunchalarni ifodalash bilan birga, zamonaviy kommunikativ makonda tezkor axborot almashinuvi va global diskursga moslashuvni ta’minlashga xizmat qilgan.

Terminologik aniqlik va xalqaro standartlarga moslashish omili mustaqillik davrida qoraqalpoq tilidagi o‘zlashmalar jarayonining muhim lingvistik asoslaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy, texnologik va biznes sohalarida xalqaro kommunikatsiya kengaygani sari terminlarning yagona va tan olinadigan shaklda qo‘llanishiga ehtiyoj ortdi. Shu bois ingliz tiliga mansub *marketing, menejment,*

strategiya, innovatsiya, monitoring, startap kabi birliklar ko‘pincha minimal fonetik o‘zgarishlar bilan qabul qilinib, ilmiy va professional diskursda faol qo‘llanila boshladi. Bunday o‘zlashmalar terminologik aniqlikni ta’minlash, tushunchalarning bir ma’noliligini saqlash hamda global ilmiy va iqtisodiy makon bilan uyg‘unlashishga xizmat qildi. Natijada xalqaro standartlarga mos terminlardan foydalanish qoraqalpoq tilining zamonaviy terminologik tizimini rivojlantirishda muhim omillardan biri sifatida qaraladi.

O‘zlashish yo‘llari: mustaqillik davri ko‘p kanalli va murakkab sotsiolingvistik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu bosqichda ingliz tilidan o‘zlashmalar bir tomondan bevosita aloqa vositalari; internet tarmog‘i, televideniye, xalqaro ta’lim dasturlari, grant loyihalari va biznes hamkorliklari orqali kirib kelgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan rus tilining tarixiy vositachilik roli saqlanib qolganligi sababli bilvosita o‘zlashish ham davom etgan. Bevosita o‘zlashish jarayonida *onlayn, startap, bloger, frilans, dizayn* kabi birliklar inglizcha shaklga yaqin holda qo‘llanila boshlagan bo‘lsa, bilvosita kanal orqali *ofis, tender, menejer, servis* singari terminlar ruscha fonetik-grafik model asosida til tizimiga kirgan.

O‘zlashishning funksional mexanizmlarida yozma va og‘zaki kanallarning o‘zaro uyg‘unligi kuzatiladi: ommaviy axborot vositalari, reklama matnlari, darsliklar va rasmiy hujjatlar terminlarning normativlashuvi hamda barqarorlashuviga xizmat qilgan bo‘lsa, yoshlar nutqi, ijtimoiy tarmoqlar va biznes muloqot esa yangi birliklarning tezkor tarqalishiga zamin yaratgan. Natijada mustaqillik davrida o‘zlashish jarayoni ko‘p qatlamli xarakter kasb etib, bevosita va bilvosita kanallar, shuningdek yozma va og‘zaki kommunikatsiya vositalarining parallel faoliyati orqali qoraqalpoq tilining zamonaviy leksik tizimini boyituvchi dinamik mexanizm sifatida shakllangan.

Ushbu tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilidan so‘z o‘zlashish jarayoni har bir tilning o‘ziga xos tarixiy taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy sharoiti hamda ichki lingvistik qonuniyatlari bilan chambarchas bog‘liq holda kechadi. Koreys va qoraqalpoq tillari misolida mazkur hodisaning murakkabligi va ko‘p qatlamliligi ayniqsa yaqqol namoyon bo‘lib, til kontaktlari nazariyasi hamda o‘zlashmalar tipologiyasini chuqurroq yoritish uchun muhim empirik asos yaratadi. Har ikki til ingliz tilidan leksik birliklarni qabul qilishda global kommunikatsiya, modernizatsiya va texnologik taraqqiyot ta’sirida umumiy tendensiyalarni namoyon etsa-da, o‘zlashish mexanizmlari, vositachi tillarning roli va normativlashuv strategiyalari jihatidan muayyan farqlarga ega. Shu bois koreys va qoraqalpoq tillariga ingliz tilidan so‘z

o'zlashish tarixini, sabablarini hamda yo'llarini qiyosiy tahlil qilish qator muhim xulosalarni chiqarishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Davis, S. (2006). English word-final /s/ in Korean loanword phonology. *Journal of Linguistics, 42*(1), 49–68.
3. Haugen, E. (1950). The analysis of linguistic borrowing. *Language, 26*(2), 210–231.
4. Jumaniyazova, F. I. (2022). Koryes va ingliz tillaridagi fonetik tafovut: Ingliz tilidan koreys tiliga kirib kelgan so'zlarni talaffuz qilishdagi muammolar. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, Special Issue 22, 165–171.
5. Jumaniyazova, F. I. (2025). The phenomenon of English loanwords in the Karakalpak language: Causes and consequences. *ORIENS Journal*.
6. Kang, Y. (2010). The emergence of phonological adaptation from phonetic adaptation: English loanwords in Korean. *Phonology, 27*(3), 225–253.
7. Kenstowicz, M. (2005). The phonetics and phonology of Korean loanword adaptation. *MIT Working Papers in Linguistics*.
8. Norqobilov Sanjar Rahmat o'g'li, & Shomuratova Fotima Abdivaitovna. (2024). STUDY OF LEXICAL-GRAMMATICAL TRANSFORMATIONS IN ARTISTIC TRANSLATION BASED ON JOHN GREEN'S NOVEL "THE GIRL IN OUR STARS". *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, *4*(01), 48–55. https://doi.org/10.55640/eijmrms-04-01-10